

РУСКАТА ПРЕРАБОТКА НА „ЗА БУКВИТЕ“ ОТ ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР

Алда Коссова (Торино)

На съчинението на Черноризец Храбър „За буквите“ е отредено почетно място сред творбите на старата българска литература. То е общопризнато като един от най-интересните и най-ценни паметници, създадени в средновековна България. Тази малка по обем творба отразява изключително важен момент от историята на славянството — зараждането на българската и славянската цивилизация, борбата за утвърждаване на славянската писменост и култура. Успоредно с възхвалата на славянските писмена старобългарският автор е целил да възвеличи делото на солунските братя и най-вече на Константин-Кирил. Дълбоката почит и голямата признателност на книжовника към гениалния славянски първоучител превръща тази творба в *апология на делото на Константин Философ*.

Успоредно с богатата хомогенна ръкописна традиция на „За буквите“ на научния свят отдавна е позната една южнославянска преработка на паметника (1). Съществува и още една преправка на тази творба. Възникнала е в руска среда изпод перото на руски книжовник — адаптатор (препращач). Два от ръкописите, в които е засвидетелствувана — Троицки (нататък Тр) от началото на XVI в. и Синодален № 687 (нататък С) от началото на XVII в. са отдавна известни в науката (2). На тях обаче не е обърнато достатъчно внимание, техният текст не е бил предмет на специално филологическо проучване. Оттук произлиза и неточната им класификация — Тр бива включен между преписите от компактното ядро на Храбровата ръкописна традиция, а С — макар и да предава текст, твърде близък до този на Тр, бива отнесен към онези текстови фрагменти, засвидетелствувани в различни руски ръкописи, които доказват голямото влияние на „За буквите“ върху старата руска литература (3). Освен в цитираните два преписа същата преправка откриваме и в още един неизвестен досега ръкопис — препис № 224 — II, руски скоропис от края на XVII в., от сбирката на Михаил Погодин (нататък П) (4). Тези три преписа са изключително важни, защото хвърлят нова светлина върху съдбата на *Сказанието* сред източните славяни.

Компактното ядро на Храбровата ръкописна традиция — над 65 пълни преписа, с вяро препредаден текст, бе създало убеждението, че всички руски книжовници са се отнесли с особена почит към „За буквите“, че са се старали да предадат текста на творбата максимално точно, без да променят първичната му семантично-лексикална, идейна и композиционна същност. Текстът, засвидетелствуван ни в преписите Тр, С и П, до известна степен опровергава това убеждение.

Най-същественото в случая е, че в даден момент от препредаването на *Сказанието* подбуди, които днес не сме в състояние да определим с положителност

(може би задоволяване на учебни нужди?), са предизвикали пресъздаването на старобългарския паметник. Наличието на Тр, С и П доказва, че у руските книжовници, успоредно с живия интерес към *Сказанието* в неговия първичен вид, е имало интерес и към новосъздадената преработка, която заживява собствения живот и се разпространява като самостоятелна творба. Пренебрегването на тези текстови свидетелства би довело до създаване на погрешна представа за съдбата на Храбровата творба сред руските славяни и би възпрепятствувало точното очертаване на историята на нейната ръкописна традиция.

Текстът на Тр е най-пълен и затова ще бъде взет за основа при анализа на преправката (в текста на С освен пропуски, направени от преписвача спрямо неговия извод, се забелязват и два скока от дума до дума (5); преписвачът на П е записал само една част от текста, вероятно по независещи от него причини, както ще се види по-нататък). Това, разбира се, не ни позволява да пренебрегнем преписите С и П. Напротив, тяхното свидетелство е необходимо, и то не само защото доказва, че текстът на Тр не е лишен от отклонения, които трябва да бъдат отнесени за сметка на неговия преписвач (6).

Така, както я четем в Тр, руската преработка показва твърде ограничен общ със *Сказанието* текстов материал (7) — малко повече от една трета от творбата. Напълно съзнателното преосмисляне на текста се открива почти във всяко изречение на преработката. Ясно е изявен стремежът да се предложи на читателя преди всичко синтактично и семантично опростен текст. Някъде това е било постигнато чрез изпускане на отделни думи или изрази (например изречението: *Потом же чловеколюбѣзъ богъ строи н всѣ н не оставяѣзъ чловека рода безъ разума, нъ вса на разумъ приводи н спасеніе...* е схематизирано така: *Та бгъ не хота чача рѣ оставити бѣ зма, но вса приводи на разумъ спсїа...*), другаде посредством кратки интерполации *почто е л. сло н н въ азбуцѣ створи* вместо първичното *почто естъ лн. писмен створи*л, или *пкъ е бо кд. сла в грѣцкон грамотѣ* замества първичния израз *есть бо бо кд. писменъ* (8). Зад други интерполации недвусмислено се крие желанието на книжовника да обогати сведенията за създателя на славянските писмена — *Кѣрїа снѣ Лвова родо Селвнѣ*; да възвеличи личността и делото на първия славянски апостол, пратеник на бога, действащ под негово давление — *ро словомъ по вжню повелїнїю*; да свърже по някакъв начин изложените събития с историята на своя народ — *Вламерь крѣтн землю рускою*.

Руският книжовник-адапатор, ръководен изключително от патриотични чувства и племенна гордост (или от характера на нуждите, на които преправката е трябвало да отговори?), си е поставил една основна задача: да предложи на читателя всички данни за създаването на славянската писменост, изнесени в *Сказанието*, без да утежнява разказа с вести, които не допринасят за постигането на конкретната цел. Ето защо той е пренебрегнал или е свел до минимум всички пасаж и изрази, в които се изнасят съпоставките между еврейската, гръцката и славянската азбука. Запазил е същевременно само онези текстови фрагменти, които са необходими за оборване на тезата, че гръцката азбука превъзхожда славянската. Същата необходимост е довела до почти лишено от редакторска намеса предаване на два пасажа от решаващо значение в експозицията на контра-аргументите: първият (цялостен), в който се доказва, че и гръцката азбука наброява 38 букви, и вторият (възприета е само първата половина), в който, позо-

вавайки се на Светото писание, Храбър оборва претенциите за изначалност и свещеност на еврейския, гръцкия и латинския език. Веднага след това обаче биват игнорирани сведенията за първоначалния сирийски език и за размесването на езиците, обичаите и изкуствата и преразпределянето на последните между народите. Всички тези сведения са заместени от лаконичното изречение:

Тр — Ио ^ААа ^ГГл прѣ ^Ввсѣ ^Ддѣ ^Ббгъ грамотѣ ^Сснѣв, ^Аадалю ^Ссноу ^Іі. сло ^Ппринеслаз ^Кк ^Ннемоу ^Аавелз.

С — Н ^Аадам ^Ннз ^Сслова, ^Сснфѹ ^Аадамлю ^Ддана ^Ббысть ^Еевренская ^Пписанна.

П — А ^Аадамовѣ ^Сснѣ ^Ссноѣ ^Ппереа ^Ддана ^Ббысть ^Гграмота ^Еевренская. ^Аадамъ. Текстовите данни, които разполагаме днес, не ни позволяват да уточним кой именно текст е стоял в първообраза на преработката, нито от кой източник е извлякъл тези данни книжовникът-адапатор. Не е изключено да е почерпил тези сведения от *Житието на Стефан Пермски* от Епифаний Премъдри — преправачът положително е познавал тази творба (срв. по-нататък). На хулителите на пермската азбука (Нѣцин же ^Сскоуднии ^Ссоуше ^Ооумо, ^Ррѣша: ^Ппочто ^Али ^Ссотеорени ^Ссоутъ

^Ккнигы ^Ппермскѣа, ^Нни ^Ччто ^Ррадн ^Ссѣтавлена ^Ббы ^Аавска ^Ппемьскѣа ^Гграмоты...)) Епифаний противопоставя Светото писание (но ^Ввѣаѣ ^Ее ^Пписаныи ^Сснѣ ^Еесть ^Жже, ^Ееже ^Вв ^Аадама ^Ппервозданѣаго ^Гглю, ^Еегоже ^Сснѣ ^Ссноѣ, ^Ссн ^Ппервѣе ^Іизучиса ^Гграмотѣ ^Жжидовстѣн (9). Но това за момента остава само едно предположение.

Книжовникът-адапатор е предал в максимално синтезиран вид трудното, постепенно и продължително създаване на гръцката азбука. Спазвайки оригиналния ред на изложение, той се е ограничил с изброяването на имената на създателите на гръцката азбука, отбелязвайки всеки един от тях какъв брой букви е създал: ^ГГрѣскою ^Гграмотоу ^Нначѣ ^Ппервѣе ^Сставити ^Ппанамѣ ^Іі. сло. ^ККадѣ ^Ннмнан-^Ссн ^Гг. слова. ^ССимонѣ ^Ее. слова. ^ЕЕпнхарѣн ^Іі. сло. ^ДДниин ^Сс. сло ^Аа ^Ддрочѣн ^Ее.

^Ссло ^Аа ^Нннѣ ^Гг. слова. В случая книжовникът е запазил само онова, което му се е сторило най-необходимо за постигане на преследваната цел: да се възвеличат славянските писмена и единственият им създател — Константин-Кирил, като му се противопоставят седемте създатели на гръцката азбука. Безспорно при тази съпоставка превъзходството на славянските писмена щеше да добие много по-голяма релефност, ако беше запазена първичната композиция на пасажа — Паламид създава *само* 16 букви, . . . с 19 букви са *принудени* да пишат в продължение на *много години*, и *след* време разполагат с 24 букви, . . . *изминават дълги години*, преди броят на буквите да нарасне, . . . и така *мнозина* в продължение на *много години* *едва* събират 38 букви.

Днес трудно би могло да се даде сигурен отговор на въпроса, какви подбуди са накарали руския адаптатор да прибегне към този синтез. Все пак от хомогенната Храброва ръкописна традиция се извличат интересни данни за формулиране на едно предположение: този пасаж вероятно се е сторил на руския книжовник труден за възприемане от страна на читателя. Той положително се е оказал трудно разбираем и за един преписвач. В това убеждават следните данни. В шест преписа от компактното ядро на традицията — Тихонравов, Шибанов, Пискарев, Погодинов № 1300, Плигинов и Костромски, в чийто зародиш положително стои общ протограф, както доказват и други съвпадежи при характерни четения, първичните изрази на този пасаж се преплитат с дълги пояснителни интерполации — за Паламид се казва: ^ББысть ^Ннѣкто ^Ффилосо ^Ііманѣ ^Ппанамидъ, ^Ііаже

последни пришеда сътвори славѣномъ азбукѣ; за Кадѣм Милетски се дават следните сведения: Потом же по нѣколицѣ лѣтѣхъ инъ книжнѣкъ именемъ Кадѣмилнсий ї сей приложнѣмъ... и други от тоя характер. Явно преписвачът на общия протограф е преценил, че този пасаж ще се окаже непонятен за читателя и се е постарал, доколкото му е било възможно, да даде пояснения. От една страна, той е облекчил извънредната стегнатост на пренаситеното с указания изложение, от друга — старателно е предал дългия процес на създаване на гръцката азбука в „първичния“ му вид — именните, цифровите и хронологическите данни не са променени. Трябва да се отбележи и това, че само в този пасаж от текста на цитираните шест преписа е налична масивна „своеволна“ интервенция от страна на преписвача. Този факт според мене е сигурна гаранция, че подбудите за внасянето на споменатите интерполации са били именно изложените по-горе. За трудността да се вникне правилно в смисъла на този пасаж говори и неговото хаотично преобразуване от страна на южнославянския редактор, създател на преработката, засвидетелствувана ни в преписите Берлински и Марчаевски (11).

Към края на преработката руският книжовник изнася данни, с които задоволява интереса към историята на писмеността изобщо: Прѣвѣ грамѣта бы жнѣскаа потѣ славѣна снѣта с тоѣ потѣ рѣмскѣа а дрѣвѣсн мнози грамѣти. По мнози лѣтѣ рѣмскѣа... Целият този пасаж (срв. VII в таблица I) е извлечен от *Житието на Стефан Пермски*. Цитатът не е буквален — видоизмененията ясно говорят, че руският книжовник-преправач е преосмислил текста, преследвайки точно определени цели: да очертае генезиса и хронологията на писмеността (най-първо е еврейската, от нея бива извлечена гръцката, след това латинската и много други, и след дълги години, следвайки модела на гръцката, бива създадена руската (славянска) азбука) и успоредно с това, цитирайки първите букви на еврейската, гръцката и руската (славянска) азбука, да докаже тяхната близост: жндосѣіе [пер]вое слово алфа, грескѣіе ал'фа вѣта, ... рѣмскѣіе а. б. в. ... След руските (славянски) букви е цитирана пермската азбука: Пер'мскѣіе первое вѣръ, ган, дон, и т. н. Цялата пермска азбука, така както я четем в *Житието на Стефан Пермски*, е изписана в Тр — в С+П са засвидетелствувани само три букви. Какво точно е стояло в автографията ръкопис на преработката — дали само началните букви или цялата азбука, — днес трудно би могло да се определи въз основа на оскъдния материал, с който разполагаме. Възможно е преписвачът на Тр, познавайки цялата пермска азбука, да е допълнил липсващите букви (12). Не е изключено обаче отсъствието на пермските букви в С+П да се дължи и на преписвача на общия протограф на тези два преписа или на механичната повреда в извода. Последното предположение би намерило опора в пропуската на следващите две изречения, характерен за тези преписи — срв. таблица I, VII. Изнесените хипотези са равностойни и единствено нови текстови данни могат да решат в полза на едната или на другата (13).

В последното изречение, засвидетелствувано ни само в Тр, отново се изнасят вести за Кириловата дейност — извършения с помощта на Методий превод на славянски език. Дава се и годината на това събитие по Храбър — 6363 (14). От хронологическите координати, ползувани от старобългарския автор, руският адаптатор цитира само властвването на византийския император Михаил III и на българския княз Борис.

Резултатите от сравнителния анализ на текста на трите преписа показва, че С+П са запазили някои първични четения, потвърдени от компактното ядро на ръкописната традиция на *Сказанието*, четения, които са били видоизменени

или пропуснати от преписвача на Тр. Тези фактически данни позволяват да се направят следните два извода: Първо, Тр, най-древният от трите преписа, не е автографният ръкопис на преработката. Второ, общият за С+П извод не може да се идентифицира с Тр, т. е. те не са негови апографи. Отсъствието на пряка генетична връзка между преписите Тр и С+П е доказано освен от други обединяващи С+П характеристики (срв. тук с.21) и от външни критерии. Целостта на общия протограф, от който са били преписани С+П, е била нахърнена от механична повреда: листовите, на които е била поместена преработката, положително са били разединени. Някои от тях са били разместени — това обяснява защо в преписите С+П текстът започва с пасажа, който в Тр се чете в края на ръкописа (срв. VII в таблица I). В препис П липсват пасажите върху уточняването на броя на буквите в славянската и гръцката азбука и върху Пилатовия надпис на кръста господен и произлязлата от него теза за трите свещени езика — срв. IV и V. Този пропуск започва в средата на изречението след засвидетелствването на първите шест думи. Това ме кара да предположа, че когато в края на XVII в. преписвачът на П е преписал текста на преработката, механичната повреда в ръкописа-извод е била по-съществена — най-малко два от разединените листове са били изгубени.

Текстовете на преписите Тр, С и П не предоставят достатъчно данни, за да се направи опит да се възстанови, макар и с известна приблизителност, текстът на преработката. Ето защо в следващата таблица изнасям текста на отделните преписи, давайки успоредно изготвения от мене критически текст на *Сказанието* и онези пасажи от *Житието на Стефан Пермски*, в които е наличен общ с преработката текстов материал. Отделните пасажи са номерирани с римски цифри, за да бъдат улеснени справките.

Русская преработка на Сказание					Житие Св. Стефана Епископа Пермского	Критически текст на Сказание
№ на таблице	Грощи и пр.	Синодальн пр.	Погодинов пр.			
1	2	3	4	5	6	
сѣнт цн кингъ					О писмѣнѣхъ чръноризца Хуабра	
I	Преже оуко сложенн не имѣху кингъ но чѣртамн чтаху н гадахъ поганн бо сѣ. Пото же крѣнше руссканн н грѣсканн гра- мотамн нрѣху сѣ пн- сати словескѣю рѣ бѣ встроилѣ. Но ка може сѣ писати дѣрѣ грѣсканн писмѣн бѣ ан жнеотъ "ан цркен ан шрѣта ан идѣе ан пѣтне нан чакъ ннн поен снм. Н та беша многа лѣт.	Преже убо сложене не имѣ- ху кингъ но чѣртамн чтаху н гадаху поганн суще безъ разума. Потомъ крѣстнишесъ сложене н на- ча руссканн н грѣчсканн грамотамн нрѣху сѣ пн- сати словескѣю рѣчь безъ устроения. Н но како мо- жетъ писати дѣрѣ грѣч- скыи писмѣны бог ан жнеот, ан цѣркѣе, ан шн- ротъ, ан ладнѣ, ан пнтѣ, ан чѣлѣекъ нан нна подѣлена снм. Н такъ беша многа лѣт.	Преже убо сложенѣ нѣ имѣхѣ кингъ но чѣртамн нхъ чтаху н гадаху по- ганн сѣше бѣ раз[с]ма. А потомъ крѣтншесъ сло- венскѣ ꙗзѣка русскн[и]н н грѣчскн[и]н грамотамн набывати ꙗ писати нашн словѣнскне кингн.		Прежде оуко сложене не имѣхъ кингъ нѣ чѣртамн н рѣзамн чѣтехъ н га- тахъ поганн сѣше. Крѣ- стнише же сѣ руссканн н грѣчсканн писмѣны нрѣхъ сѣ писати сло- венскѣ рѣчь безъ остро- енна. Нж како можетъ сѣ писати дѣрѣ грѣчскыи писмѣны бѣгъ нан жнеотъ нан сѣло нан цркъ нан чадинѣ нан шрѣта нан идѣ нан ждѣ нан юн- стѣ нан жзыкъ н ннѣ подѣлена снмъ? Н тако бешъ многа лѣта.	
II	Та бѣ не хотѣ чѣча ро ослѣнти бѣ зѣла, но сѣа прѣлодѣ на разѣ спсѣма н посла к нн Ко-	Аже богъ не хоще чѣлѣка ослѣтити безъ разума н посла к нмъ философа Константина нарѣцаемаго Кирила сына Алевѣа, мужа беша многа лѣт.	Посла бѣгъ к нн мѣрѣ н хитроу философа Ки- рилу сына Алевѣа мужа пре-		Потомъ же чѣлѣкѣчѣющъ Бѣгъ стрѣжъ н бѣе н не востаебѣ чѣлѣка рѣла безъ разума, нж бѣса на разумъ привѣла н, спассѣ-	

1	2.	3	4	5	6
СТАНТИНА ^ѣФИЛОСОФА НА- РЕ ^ѣЕНА КИРИЛА СНА ЛЕВЕЛ РОДО СЕДНА МБЖА ПРА- ВЕДНА И ОУСТРОИ ГРАМОТЪ А, СЛО Н. УВЕД БВО ПО ЧИНЪ ГРЕСКИ ПИСМЕ, А УВЕО ПО СЛАВЕСКОУ РЕ УТ ПЕРА ПОЧЕ ПО ГРЕЧЕСКОУ. УНИ БО ПЕРЕВЕ СЛОВО АЛФА, А СЕ СЪ А. Н. Ѡ АЗА НА УВЕОЕ. НА КО УНИ СПОДОБЛШЕ ЖИДАСКОУ ГРАМОТЕ СТЕО- РИША ТА И ОНЪ ГРЕСКОЙ	ПРАВЕДНА, ПО УСТРОИ НИ ГРАМОТА 30 СЛОВЕ И 8, ОВА УВЕО ПО ЧИНУ ГРЕЧЕСКИХ ПИСМЕН, А ОВА ПО СЛАВЕ- СКОУ РЕЧИ. ОТ 1-го СЛОВА НАЧЕН ПО ГРЕЧЕСКОУ. ОНИ БО АЛФА ГАЛГАЛАШЕ, А СЕ СЪ АЗ ОТ АЗ НАЧЕН ОВОЕ АКО ЖЕ ОНИ УПОДОБЛШЕШЪ ЖИ- ДАСКОУ ГРАМОТЕ И СТВОРИ- ША ТАК И СЕ СЪ ГРЕЧЕСКОУ ГРАМОТОУ	ПОДО НА Т ПРАВЕДНА И О УСТРОИ НИМЪ ГРАМОТ А. Н. СЛО. ПЕРЕВЕ СЛОВО ПО ЧИНУ ГРЕЧЕСКОУ [Ѡ8] А ПОСЛА ПЕ- ЛОВЕНСКО [Ѡ8]. ПО ГРЕЧЕ- СКО [Ѡ8] ЗВЕТЕЦА АЛФА А НЕ АЗЪ.	ЖИДАЕЕ БО ПЕРЕВЕ СЛОВО НИМЕЦА АЗ — АЛФА ЕЖЕ СКАЗАЕТ СЯ УЧЕНЬЕ. Н ГРЕ- ЦИ УПОДОБИШАСЯ ТОМУ ЖЕ РЕША ПЕРЕВЕ [АОВО] АЛФА ЕЖЕ СКАЗАЕТ СЯ УЧЕНЬЕ И СКАЗАНИЕ ЖИДАЕСКА ГРЕЧЕСКОУ АЗКУ. Н УПО- ДОБИ СЯ СЕЛТЫН КИРИЛА СТВОРИ І-Е [АОВО] АЗ РОДУ СЛАВЕСКОМУ ПО БОЖНО ПО- ВЕЩАНІЮ. ПИСАТИ, ПЛАКАТИ	ЖИДАЕЕ БУ ПЕРЕВЕ ПИСМА НИМАТЬ АЛФЪ ЕЖЕ СЯ СКА- ЗАЕТ ЗНАЕНІЕ СЪЕЗДАЮЩЕ ЕЗЮДАНИЮ АЕТНИЦЕ И ГАЛГАЛАШЕ: 8НИ СЯ, ЕЖЕ ЕСТЬ АЛФЪ. Н ГРЕЦИ ПО- ДОБАШЕ СЯ ТОМУ АЛФА РЕШИ И СПОДОБИ СЯ РЕЧЕ- НИЕ СКАЗАНА ЖИДАЕСКА ГРЕЧЕСКОУ АЗКУ. АЗ РЕ- ЧЕТЬ АЕТНИЦЪ ВЪ ОУЧИНА МЕСТО: НИИ. АЛФА БО НИИ СЯ РЕЧЕТЬ ГРЕЧЕСКОУ.	НИЕ, ПОМИНОВЕЛЪ РОДО СЛА- ВЕСКИХЪ, ПОСЛА НИМЪ СЕЛ- ТАГО КОНСТАНТИНА ФИЛО- СОФА НАРИЦАЕМАГО КИРИЛА, МБЖА ПРАВЕДНА И ИСТИН- НА. Н СТВОРИ НИМЪ А. ПИС- МЕНА И ОСИМОВА БВО ПО ЧИНУ ГРЕЧЕСКИХЪ ПИСМЕНЪ, УВЕА ЖЕ ПО СЛАВЕСКОУ И РЕЧН, УТ ПЕРЕВЕЖЕ НА- ЧЕНЪ ПО ГРЕЧЕСКОУ. УНИ ОУВЕО АЛФА, А СЪ АЗЪ, УТ АЗА НАЧАТЬ УВЕОЕ. Н НА- КОЖЕ УНИ ПОДОБЛШЕ СЯ ЖИДАЕСКИМЪ ПИСМЕНЕМЪ СТВОРИШЪ, ТАКО И СЪ ГРЕ- ЧЕСКИМЪ.
III	ЖИДЕ БО НАТША ПЕРЕВЕ СЛОВО АЛФЪ Е СКАЗАЕ СЯ ЗНАЕНІЕ И ГРЕЦИ ЗПОБИША ТОМУ РЕША АЛФА РЕШИ СПОБИ СЯ ЗНАША И СКА- ЗАША ГРЕСКОУ АЗКУ АЛФА БО НИИ РЕТ СЯ ГРЕСКИ АЗКУ. Н ТЕ ОУПОБИ СЯ СТЫН КИРИЛА СТВОРИ ПЕРЕВЕ ПИСМА А. РО СЛАВЕСКО	ЖИДАЕЕ БО ПЕРЕВЕ СЛОВО НИМЕЦА АЗ — АЛФА ЕЖЕ СКАЗАЕТ СЯ УЧЕНЬЕ. Н ГРЕ- ЦИ УПОДОБИШАСЯ ТОМУ ЖЕ РЕША ПЕРЕВЕ [АОВО] АЛФА ЕЖЕ СКАЗАЕТ СЯ УЧЕНЬЕ И СКАЗАНИЕ ЖИДАЕСКА ГРЕЧЕСКОУ АЗКУ. Н УПО- ДОБИ СЯ СЕЛТЫН КИРИЛА СТВОРИ І-Е [АОВО] АЗ РОДУ СЛАВЕСКОМУ ПО БОЖНО ПО- ВЕЩАНІЮ. ПИСАТИ, ПЛАКАТИ	ЖИДАЕЕ ЖЕ ИДЕЮЩЕ АЗЪ Т А А СКАЗАТИ ЗНАЕНІЕ Т ГРЕЦЫ УПОДОБИШАСЯ ТО АЗЪ РЕША ПЕРЕВЕ СЛОВО АЛФА ГЛАГЕТЯ УЧЕНІЕ СЕТЫ ЖЕ КИ- РИЛА СТВОРИ ПЕ БОЕ СЛОВО АЗЪ РО ХРИСТИЯНСКОУ БО БОЖНО СТВОРЕНІЮ	ЖИДАЕЕ БУ ПЕРЕВЕ ПИСМА НИМАТЬ АЛФЪ ЕЖЕ СЯ СКА- ЗАЕТ ЗНАЕНІЕ СЪЕЗДАЮЩЕ ЕЗЮДАНИЮ АЕТНИЦЕ И ГАЛГАЛАШЕ: 8НИ СЯ, ЕЖЕ ЕСТЬ АЛФЪ. Н ГРЕЦИ ПО- ДОБАШЕ СЯ ТОМУ АЛФА РЕШИ И СПОДОБИ СЯ РЕЧЕ- НИЕ СКАЗАНА ЖИДАЕСКА ГРЕЧЕСКОУ АЗКУ. АЗ РЕ- ЧЕТЬ АЕТНИЦЪ ВЪ ОУЧИНА МЕСТО: НИИ. АЛФА БО НИИ СЯ РЕЧЕТЬ ГРЕЧЕСКОУ.	НИЕ, ПОМИНОВЕЛЪ РОДО СЛА- ВЕСКИХЪ, ПОСЛА НИМЪ СЕЛ- ТАГО КОНСТАНТИНА ФИЛО- СОФА НАРИЦАЕМАГО КИРИЛА, МБЖА ПРАВЕДНА И ИСТИН- НА. Н СТВОРИ НИМЪ А. ПИС- МЕНА И ОСИМОВА БВО ПО ЧИНУ ГРЕЧЕСКИХЪ ПИСМЕНЪ, УВЕА ЖЕ ПО СЛАВЕСКОУ И РЕЧН, УТ ПЕРЕВЕЖЕ НА- ЧЕНЪ ПО ГРЕЧЕСКОУ. УНИ ОУВЕО АЛФА, А СЪ АЗЪ, УТ АЗА НАЧАТЬ УВЕОЕ. Н НА- КОЖЕ УНИ ПОДОБЛШЕ СЯ ЖИДАЕСКИМЪ ПИСМЕНЕМЪ СТВОРИШЪ, ТАКО И СЪ ГРЕ- ЧЕСКИМЪ.

[illegible]

1	2	3	4	5	6
и мѣши то писати ако и грѣши ка. сло пишу а не едѣю колѣшми пишу грѣши. е бо ка. сло ч грѣшкон грамотѣ но не напоянѣ са тѣми книги. Н приложан со дегласны а. н е чк- мене же г. шестое дска- дскатое н збе рѣ са н а. н. Те тожд пона е тыи овра стори стѣ Кни а. н. сло	того писати акоже и грѣши 24 слое е грече- скон грамотѣ, но не на- помятса те ми книги и приложан сѣть дска- гла сѣи ак н е писме- нѣх же 3 шестое дска- ное и исполнѣтса их 38 слое.	того писати акоже и грѣши ка. сло пишу а не едѣю колѣшми пишу грѣши. е бо ка. сло ч грѣш- кон грамотѣ но не напоя- нѣ са тѣми книги. Н приложан со дегласны а. н е чк- мене же г. шестое дска- дскатое н збе рѣ са н а. н. Те тожд пона е тыи овра стори стѣ Кни а. н. сло	того писати акоже и грѣши ка. сло пишу а не едѣю колѣшми пишу грѣши. е бо ка. сло ч грѣш- кон грамотѣ но не напоя- нѣ са тѣми книги. Н приложан со дегласны а. н е чк- мене же г. шестое дска- дскатое н збе рѣ са н а. н. Те тожд пона е тыи овра стори стѣ Кни а. н. сло	того писати акоже и грѣши ка. сло пишу а не едѣю колѣшми пишу грѣши. е бо ка. сло ч грѣш- кон грамотѣ но не напоя- нѣ са тѣми книги. Н приложан со дегласны а. н е чк- мене же г. шестое дска- дскатое н збе рѣ са н а. н. Те тожд пона е тыи овра стори стѣ Кни а. н. сло	меньшимъ того писати, акоже и грѣши ка. пи- шетъ? А не едѣать колѣшми пишетъ грѣши. Есть бо 860 ка. писменъ нѣ не напоянѣть са тѣми книгы, нѣ прило- жан сѣть дскадснхъ а, н ед чсменѣх же г.: с-е н + дскатое н + сѣтное н сѣндрѣт са нѣхъ ан. Тем же томо по- добно н едъ тѣже оу- разъ стори сѣатын кни- рнз ан. писменъ Дружини же глаголатъ: чсному же сѣть слое- нскы книгы? Ни того бо есть Богъ сотвори ни то ангелъ, ни сѣте исконн, яко жидовскы и римскы и еллинскы исконн сѣть и прижты сѣть Богомъ. А дружини мнѣть ако Богъ самъ есть сториъ писмена и не едѣать са что гла- голюще оукаинни. Н ако

Русская переработка на Сказание				Житие Св. Стефана Епископа Пермского	Критический текст на Сказание
Троицкий пр.	Синодальный пр.	Погодинов пр.			
1	2	3	4	5	6
ПРЕДЪЕ КНИГА БЫТИ ИАКО ЕЗЪ НЕУМАЕ ПИШЕ, БЪ АСКА НАПИСАНА ЖИНСКИ РЪСКИ ЕАННЪСКИ, А СЛОВЕСКИ НЕ ТОУ ТО РА НЕ СЪ СЛО- ВЕСКА КНИГНЪ ВЪ БГА. Н К ТОМЪ ЧТО РЕЧЕ НО УБА РЕЧЕ ВЪ СТЫ КНИ ИАКО Н НАБУХЪ СЪ ПЪ ЕСЕ ПО РАДОУ БЫЕЛЪ ВЪ БГА. НЕ БЫ БЪ СТОРНЪ ЖИДСКА СДННЪ ПРЪ НИ ЕАНКА НИ РЪСКА НИ РЪСКА. НО АА ГЛА ПРЪ ЕСЕ ДА БЪ ГРАМОТЪ СНЪЗ ААДЪЮ СНОУ І. СЛО ПРЕНЕСЪ К НЕМУ АГЕНЪ.	ГЛАВН ПИШЕТЪ БЪ АСКА НАПИСАНА ЖИДСКА, РЪС- СКА, ЕАННЪСКИ, А СЛОВЕ- СКА НЕСТЪ ТУ ТОГО РАДН И НЕ СУТЪ СЛОВЕНСКИ КНИГН ОТЪ БОГА. Н К ТОМУ ЧТО РЕЧЕМЪ НО ОБЪАЧЕ РЕЧЕМЪ ОТ СЕАТЫХЪ КНИГЪ АКО Н НА- УЧНУХЪСЯ АКО ЕН ПО РАДОУ БЫЕАКЪ ОТЪ БОГА, НЕСТЪ БОГЪ СТОРНЪ ЖИДСКАГО ПРЕЖЕ ЕДИННОУ НИ РЪСКА НИ ЕАНКА. Н ААДЪ НЗ СЛОВА, СИНУ ААДЪЮ ДА- НА БЫТЬ ЕВРЕНСКАА ПИСА- ННА ДА БЫ РАЗУМЕАН СЫ- НОВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТИНЪ ЧЕДСА ЕГО ГОСПОДА НАШЕГО ИСУСЪ ХРИСТА. ОНИ ЖЕ ВНАДЪЩЕ И НЕ РАЗУМЕША И ПОГЫ- ВОША.	А ААДЪЮЕВЪ СНЪЗ СНЪЗ ПЕРВА ДАНА БЫТЬ ГРА- МОТА ЕВРЕНСКАА ААДЪЮ	ПО УБАЧЕ Е? ПИСАНЫ СНЦЕ ЕСТЬ ЖЕ, ЕЖЕ ВЪ ААД- МА ПЕРЕЗДАННАГО ГЛА, ЕГОЖЕ СНЪЗ СНЪЗ, СІН ПЕР- ВЕЕ ИЗЪАЧІЕ СЪ ГРАМОТЪ ЖИДАИСТЕН;	ТРИНЪ ЖЫКЪ ЕСТЬ БОГЪ ПОВАТАЪ КНИГАМЪ БЫТИ ИАКО ЖЕ ЕЗЪ ЕАНГЕЛНН ПИ- ШЕТЪ. Н БЪ АСКА НАПИСА- САНА ЖИДСКА И РЪС- СКА И ЕАННЪСКИ А СЛО- ВЕНСКИ НЕСТЪ ТОУ. ТЕМ ЖЕ НЪ СЪАТЪ СЛОВЕНСКИ КНИГЪ ВЪ БОГА. КЪ ТЕМЪ ЧТО ГЛАГОЛАШЪ? НАН ЧТО РЕЧЕМЪ КЪ ТАЦЕМЪ БЕЗЪИ- МЫМЪ? УБАЧЕ РЕЧЕМЪ ВЪ СЕАТЫХЪ КНИГЪ ИАКО ЖЕ НАБУХЪ СЪ, ИАКО ЕБСА ПО РАДОУ БЫЕАКЪ ВЪ БОГА, А НО НОУДОУ. НЕ, ЕСТЬ БЪ БОГЪ СЪТВОРИАЪ ЖИДСКАА ЖЫКА ПРЕЖЕ, НИ РЪСКАА НИ ЕАННСКАА, ИЖЪ СРЪСКИ. НИЖЕ И ААДЪЮ ГЛАГОЛА, И ВЪ ААДЪЮ ДЪ ПОТОПА ИАКОЖЕ ПИШЕТЪ . . .	

1	2	3	4	5	6
VI	Т. о азбѣцѣ Грѣскоу гра- мату нача переѣ старити Панамѣ ^и слѣ. Каади инанси ^и г. слѣа. Сина- ни ^и б. слѣа. Спихуѣн ^и сло. Дини ^и с. сло а дуѣн ^и с. сло а ннѣ г. слѣа. Та слѣа не дуѣн слѣниша но за многа лѣтъ ме себе сѣкоупниша. Бжн повелѣниѣ ^и вѣрете о. мѣ ^и н. предложша ^и жидаска ска изыка на грѣски: Вламѣд ^и крѣи зѣм- лю рѣскоу				Нѣ прежде сего еланин не имѣхъ сегомъ зѣм- комъ писменъ, нѣ фини- чскимъ писменъ писахъ своѣ рѣчи. Н тако вѣшѣ многа лѣта. Паламѣдъ же покляже пришехъ на- чешѣмъ афѣи и зѣмѣ сѣ. писменъ тако еланинѣмъ вѣрете. Преложи же нѣмъ Кадымъ инанси писмена г.: темъ же многа лѣта ѣ. писменъ писахъ. Н по томъ Смондѣ вѣ- реть приложи аѣе пис- мени, Спихуѣн же сказа- тель г. писмена вѣрете и сѣбра са нѣхъ ка. По многѣхъ же лѣтѣхъ Дно- нѣхъ граматикѣ с. азѣ- гасныхъ вѣрете, по томъ же дуѣнѣн ^и н. дуѣ- нѣн г. численитѣа. Н тако мнози многы лѣты сѣбра сѣ брашѣ аѣ. пис- менъ. По томъ же многѣмъ лѣтѣмъ инансиѣмъ, Бѣ-

№ на табличках	Русская преработка на <i>Сказание</i>			Критически текст на <i>Сказание</i>	
	Троицки пр.	Синодален пр.	Погодинов пр.		
1	Пре ^е все ^х грамота бы ^и жне скала ^и пото ^и елииска ^и снута с ^и тое ^и пото ^и рус- ска ^и а д ^и р ^и си ^и мнози гра- моты ^и по ^и мнози ^и лете ^и руска ^и жидеские ^и [первое слово алфа, русские а алфа, ента, гана, алаха, нторь- сифе афана едаски иакета, манаса, пачара, шатала, шамата, русские а, б, в, г. а. Пермские первое бвгз ган дон, жен, жо, зата, зита, кекс, айб, мено, ез пен, рен, сн тан, цо, чры, епон, ы, са, w, а словеска кин- ги прелажн киндо фило- соф с Марфа, а, а, а	Преже всех грамот грамота жидеска а потом елиин- ска снута с тое же, а потом русиска а д ^и р ^и си ^и потом мнозин грамоты, а по мнозех летех руска снута с греческие грамоты. Жидеские грамоты [е [слово] аз, нно алфа, а греческие грамоты прже [слово] алфа, 2 есаса, 3 екета, 4 менаса. а Рус- ска грамоты прже [сло- во] аз, б, в, г, а. а пересские грамоты прже [слово] бзур, ган, дон. а [е]а [и]ном стака гра- мото философ сала	А преже все ^х грамоты ^и е ла грамота жидеска и с тое преедена на ели- скую а сь елиинския на рунскую i мнози изышы преедены а руска гра- мота греческия преедена а жидеска прже слови а iно алфа в есаса г иакета а манаса. а рус- кая грамота прже слово а б в г а арменска [а перемска?] грамота прже слово бзур, ган, дон. а анжно [е]а [и]ном] ствен гра- мот биниенскую Пана- мидз а-насоф si, слово а Кирназ а-насоф ажи греческо на слови- скаро.	Преже же всех грамоты ^и бысть жидеска гра- мота, с тое слаша елиин- сты и грамотничци; таче, по снху, руска а прочи ниин мнози; по мнозе ^и лете руска, посл ^е всех ^и пермиска. Оу жидеска азески переводу слови нила азз, а в греческа азески переводу слови нила а-а-а-а; а сир- аньска азз-з-з; а в сир-аньска а-а-а-а-а; а сир-аньска азз; сир-аньска азз, а не по елиин, гавиш, ажиинжиса слово; иновш бив сир грамоты и иновш азески, по се иновш слови азески	жнмь повеленнмь вверете са о. мбж нже прелажн- шж от жидеска на греческы языкы

1	2	3	4	5	6
	с. т. д. г. при Мухомове цѣхъ глѣхъ при Борисѣ кнѣзѣ болгарскѣхъ.			перыска, а, бѣру, гай, аой, е, жон, [жон], зата, зита, н, кнѣсе, ай, мѣно, нѣно, во, пен, рен, сѣн, тан, цѣ, чѣрѣ, шѣнѣ, е, ю, о.	нарицалы Кнѣзъ и пис- мена стѣри и кнѣги прѣ- ложн въ мѣлахъ лѣтѣхъ и Мѣздѣ не братъ сѣгъ въ врсѣна Мухомовѣ цѣ- сарѣ грьскаго и Бориса кнѣза болгарскаго и Кѣ- цѣхъ кнѣза болгарскаго въ лѣта же въ сѣздани въ- сѣгъ мнѣ с. т. д. г.

Родствената връзка между С и П въз основа на текстовото сравнение се оказва безспорна. В полза на един и същ протограф в техния зародиш говорят следните данни:

1. Засвидетелствването на прибавката „без разума“ — срв. I, — която охарактеризира духовната немота на славянските езици.

2. При паралела между първата буква на еврейската, гръцката и славянската азбука — срв. III — С+П засвидетелствуват „аз — алфа“, а при цитирането на първата буква от еврейската азбука в тези преписи четем „аз ино алфа“. И в двата случая Тр засвидетелствува само „алфа“, както и хомогенната традиция.

3. Изпускането на пасажа, в който се уточнява кои букви от славянската азбука са създадени по гръцки образец и кои според фонетичните характеристики на славянския език — срв. III.

4. Уточнението, че първата писменост, ползувана и от Сит, е била еврейската — срв. V.

5. Изпускането на пасажа, в който се цитират съставителите на гръцката азбука и се дават вести за превода на седемдесетте — вж. VI.

6. Текстът в ръкописите С и П започва с вестите за историята на писмеността — срв. VII.

7. Думата „еллином“ — срв. VII — в общия протограф е била положително нечетлива (лошо съкратена или неразбрано изписана?). Оттук води началото си и неправилното ѝ предаване и в двата преписа; в С е изписана частично — „ином“, докато в П е засвидетелствувано безсмисленото четене „лимно“.

8. След „греческыѣ“ — срв. VII — преписвачът на общия протограф е прибавил „грамоты первое слово“. Тази прибавка днес е налична само в С — в П е пропусната поради скок от дума до дума: алфа . . . алфа. Че изразът е бил прибавен от преписвача на общия протограф, е потвърдено от наличието на същия израз веднъж след „рускыѣ“ и после след „перемскыѣ“ и двата в VII — изрази, които четем било в С, било в П. Подобно интерполативно уточнение е направено от преписвача и в друг контекст — там, където се изнася, че гърците по подобие на евреите казват „првое слово алфа“ — срв. III.

По-долу в табл. II привеждам първичните четения, потвърдени от хомогенната традиция на Сказанието, съществували в общия за С+П протограф, чужди на текста на Тр.

Таблица II

	Тр	СП
I	погани бо соу	погани суще
II	бе сѣма на речемаго из. поче	без разсѣма на речемаго имѣ на чен
	ѡни бо первое слово алфа	они бо алфа
	такъ и онѣ	такъ и се
III	из	жидовскаѣ
V	ижедекона	искоини

Текстът на „За буквите“ е твърде кратък. Същевременно, както вече отбелязах, руският книжовник-адапатор е възприел като основа само една трета от творбата. Ако към това се прибави и основното преосмисляне на първичния текст, става ясно, че днес не е възможно да се определи с положителност кой именно текст от познатите преписи на *Сказанието* е бил използван от адаптора. Бих могла да си позволя да направя само една догадка. В руската преработка се четат две прибавки и един пропуск, характерни за една подгрупа преписи (15). Едната прибавка — **ЧЕЛОВѢКЪ** — и пропусък — „или чаание“ — засягат пасажа, в който се илюстрира невъзможността да се предадат славянските думи посредством чужди графични знаци. Втората прибавка — „оубо“ — е засвидетелствувана в пасажа, в който се доказва, че и гръцката азбука наброява 38 букви. Безспорно тези три съпадаща са напълно лишени от доказателствена стойност и формулираната догадка — за евентуална връзка с цитираната група преписи — не се прави с други претенции освен тази да бъде регистрирана като възможна хипотеза.

Бележки

1. За текста на южнославянската преработка, засвидетелствувана ни в два ръкописа — Берлински и Марчаевски, срв. П. А. Лавров. *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Л., 1930, фот. изд. Mouton. С., 1966, с.165—167; Biljana Stipčević. *Marčanska varijanta „Skaznija o cloveseh“ Crnoriska Hrabra*. — „Slovo“, 14, Zagreb, 1964, с.52—57; Б. Ст. Ангелов. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Т.2. С., 1967, с.227—229; К. Куев. *Черноризец Храбр*. С., 1967, с.167—172.
2. Текстът и на двата ръкописа е обнародван от проф. Куев в цит. монографията — Тр на с. 224—235, а С на с.178—179. Съществува още един препис, съхраняван в библиотеката на АН в Ленинград, от XVII—XVIII в. За съжаление до момента не съм получила желания микрофилм и не ми беше възможно да го включа в анализа на преработката. Според вестите, изнесени от проф. Куев в монографията, той е почти еднакъв с този на С — срв. там, с. 179.
3. Вж. заб.2.
4. Този ръкопис е открит от колежката Климентина Иванова. Изказвам ѝ моята най-голяма благодарност за предоставената ми снимка от този препис.
5. И двата скока са били предизвикани от повторението на същите думи през един или два реда. Първия случай откриваме в пасажа, в който се прави паралелът между еврейската, гръцката и славянската азбука — вж. III. В действителност тук имаме два скока — единият е предизвикал повторното записване на преписан вече израз алфа — **ѡже сказасть са ученье . . .** алфа — **ѡже сказасть са ученье**. Връщайки поглед към извода, преписвачът е попаднал на второто ученье и така се е произвел пропусък **спедоби са ѡченье**. Вторият случай е в текста, който оборва тезата, че гърците пишат с 24 букви. Тук в две последователни изречения се повтаря изразът кл. слов. Именно той е причинил пропусък **пншю а не къдаю колѣцнми пншю греци е 860 нѣд. сло.**
6. Вж. тук табл. II.
7. Изразът „общ текстов материал“ е използван от Р. Пикио в изследванията му върху текстовата традиция в средновековния славянски свят — срв. R. Picchio. *In merito alla tradizione testuale russa antica*. — B: *Studi in onore di Arturo Cronia*. Padova, 1967, с.415—432; *On the Textual Criticism of Hrabr's Treatise*. — B: *Studies in Slavic Linguistics and Poetics in honor of Boris O. Unbegaun*. New-York — London, 1968, с.139—147; *Questione della lingua e, Slavia Cirillomacedoniana*. — B: *Studi sulla questione della lingua presso gli Slavi*. Roma, 1972, с. 8—112.
8. Всички цитати в текста — освен различно указание — се дават по публикувания от проф. Куев текст на Тр.
9. Цитатите от *Житието на Стефан Пермски* давам по *Житие Св. Стефана Епископа Пермского*, издано В. Дружининым. Photomechanic reprint with an introduction by Dmitrij Čiževskij, Mouton & C., 1959, с.69—70.
Не трябва да бъде пренебрегната и другата еднакво реална възможност: вестите, че именно на Сит е била дадена еврейската писменост, да са били познати на руския

книжовник-препращач от апокрифните разкази. В Палея от XIV в. от Александър Невската лавра четем: **БѢ же Снѣ мужь праведень. Сѣмѣ едана бѣ и҃ерѣи пѣсьмена да быша разумѣан снѣ члвчѣстѣи чюдеса Гл Бѣ.**

10. Интерполациите, характерни за тези шест преписа, са цитирани по текста на Тихонравовия препис, публикуван на с.246—249 в *цит. монография* на К. Куев.

11. Срв. заб.1.

12. Това предположение са основава на факта, че в Тр препис са добавени от преписвача наименования и на други букви: **грескѣ ... гама. лавда; югорскѣ ... пацара.** шатала. шамата. Освен това при цитирането на славянската азбука — срв. III — са изнесени всички букви. Дали цялата славянска азбука е била изписана от книжовника-адапатор или е била внесена от преписвача на Тр, не може да се реши със сигурност — С+П не подпомагат, защото в тях е наличен пропуск.

13. Твърде възможно е допълнителни проучвания и нови текстови данни да докажат, че тази руска преправка на „Сказание“ е била създадена в Троицко-Сергиевата лавра, където Епифаний Премъдри прекарва по-голямата част от живота си и където създава

най-забележителната си творба — **Слово о житїи Г оучениѣ стго и҃ца наше Стефана бѣшаго к Перѣм е҃па.**

14. За тълкуването на Храбровото хронологично известие срв. студията на Ив. Добрев. За *александрийското и моравско-панонско летописание* и за *и҃ерѣи дати в старата славянска писменост*. — Год. СУ, Фак. слав. фил. С., 1977, с.123—174.

15. Тази група обединява следните преписи: Чудов, Молдавски, Вроцлавски, Волоколамски № 551, Волоколамски № 573, Тихонравов, Шибанов, Пискарев, Погодинов № 1300, Плигинов и Костромски.